

มิติแห่งธรรมสังคี : การอธิบายหลักธรรมในแนวนอน
Dimensions of Dharma Integration : Dharma Description
in a Vertical View

นายประเชิญ ชื่นรักชาติ

Mr. Prachirn Chuenrukchart

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

srukchart@yahoo.com

Received: June 21, 2021 Revised: June 29, 2021

Accepted: June 30, 2021

บทคัดย่อ

ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผู้ปฏิบัติจะประสบสภาวะธรรมหลายหลากและเกิดความรู้ที่เรียกว่า “ญาณ” ในระดับต่างๆ เมื่อจะอธิบายญาณเหล่านี้ ส่วนใหญ่มุ่งไปที่วิปัสสนาญาณ ๑๖ และอธิบายไปตามลำดับจนครบ วิธีการนี้เป็นการอธิบายหลักธรรมในแนวตั้ง ซึ่งเป็นแนวจารีตที่นิยมใช้ในการแสดงพระธรรมเทศนา ในบทความนี้ ผู้เขียนขอเสนอการอธิบายหลักธรรมในแนวนอน ที่กล่าวถึงหมวดธรรมอื่นๆ อันเป็น “ธรรมสังคี” คือเกิดขึ้นด้วยกันในขณะแห่งการปฏิบัติ การอธิบายหลักธรรมในลักษณะนี้ ก่อให้เกิดธรรมวิจยคือการพินิจใคร่ครวญธรรมะของพระพุทธเจ้าอย่างถ้วนถี่และกว้างขวาง เมื่อรู้ชัดถึงความสัมพันธ์ของหมวดธรรมทั้งหลาย ก็สามารถอธิบายหมวดธรรมเหล่านั้นจากแง่มุมหรือมิติไหนก็ได้ ผู้เขียนจะใช้วิธีการอธิบายในแนวนอนนี้ เพื่อแสดงมิติแห่งของหมวดธรรม ที่เกิดด้วยกันในขณะแห่งการปฏิบัติ หมวดธรรมเหล่านี้ คือ วิสุทธิ ๗ วิปัสสนาญาณ ๑๖ อริยสัจ ๔ สิกขา ๓ และมรรค ๘

คำสำคัญ : อธิบายหลักธรรมในแนวตั้ง, อธิบายหลักธรรมในแนวนอน

Abstract

In the Vipassana meditation practice, practitioners experience variety of mental phenomena and acquire various levels of “Vipassana Ñāna” (Knowledge in Insight Meditation), which comes in a few sets. When describing these Ñānas, one usually picks the set of Vipassanā Ñāna 16 and describes it in details. This kind of method is considered as a Vertical Description of the Dharma. It is very common in monks’ sermon delivery in Thailand. In this article, I’ll be presenting another kind of method, a Horizontal Description of the Dharma. Through this method, one would see concurring Dharmas, aka Dhammasamangī - Dhamma Integration, occurred during the meditation practice. The method fosters Dhamma-vicaya - Dharma contemplation, where one would thoroughly and widely analyze and investigate the teachings of Lord Buddha. Once obtaining the right understanding of the Dharmas, one would be able to explain them from any angle or viewpoint. I’ll be using this description method to explain an integration of the following Dharmas: Visuddhi 7 (Seven Stages of Purity), Vipassanā Ñāna 16 (16 Stages of Knowledge in Insight Meditation), Ariyasacca 4 (Four Noble Truths), Sikkhā 3 (Three Stages of Learning), and Magga 8 (the Eightfold Path).

Keywords : Vertical Description of Dharma, Horizontal Description of Dharma.

บทนำ

ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผู้ปฏิบัติประสบพบผ่านวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้น วิปัสสนาญาณคือความรู้ความเข้าใจสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในขณะแห่งการปฏิบัติ ญาณนี้มีหลายชุด กล่าวคือ วิปัสสนาญาณ ๙ วิปัสสนาญาณ ๑๐ และวิปัสสนาญาณ ๑๖ จำนวนของญาณที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับแหล่งที่มา นั่นคือ วิปัสสนาญาณ ๙ ถูกรวบรวมขึ้นตามนัยแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและถูกนำมาอธิบายพิสดารขึ้นในวิสุทธิมรรค ในอภิธัมมัตถสังคหะ มีการเพิ่มสัมมสนญาณเข้ามา จึงเป็นวิปัสสนาญาณ ๑๐^๑ ในสมัยหลังๆ มีการรวมวิปัสสนาญาณเข้าเป็นชุด เรียกว่า ญาณ ๑๖ หรือ โสฬสญาณ^๒ โดยทั่วไป นิยมใช้วิปัสสนาญาณ ๑๖ ซึ่งรวมวิปัสสนาญาณ ๙ และวิปัสสนาญาณ ๑๐ อยู่ด้วย เมื่อบรรยายหมวดธรรมนี้ นิยมอธิบายไปตามลำดับแห่งญาณ อาจมีการกล่าวถึงหลักธรรมอื่นๆ มาสนับสนุนบ้าง การอธิบายหลักธรรมอย่างนี้ถือว่าเป็นการอธิบายแบบแนวตั้ง มี

^๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ ป.อ. ปยุตโต. เพื่อเชิดชูธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๒๒๗.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, (กรุงเทพมหานคร: กองทุน ป. อ. ปยุตโต เพื่อเชิดชูธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๔๘๐.

วิธีการคล้ายกับการแสดงพระธรรมเทศนาแบบจารีตของพระสงฆ์ ผลที่ได้คือ เราได้เรียนรู้ลักษณะ และคุณสมบัติของหลักธรรมนั้นเป็นหลัก แต่ขาดภาพรวมคือความสัมพันธ์ของหลักธรรมนั้นที่ปรากฏในหมวดธรรมอื่นๆ

มีการอธิบายหลักธรรมอีกประเภทหนึ่งที่ไม่แพร่หลาย กล่าวคือ การอธิบายในแนวนอน เป็นการอธิบายหลักธรรมที่เกิดด้วยกันหรือพร้อมกันบ้าง หลักธรรมอย่างเดียวกันแต่ปรากฏชื่อต่างกันในข้อธรรมต่างหมวดบ้าง การอธิบายหลักธรรมอย่างนี้ ทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์กันของหลักธรรมในหมวดธรรมต่างๆ ในวงกว้าง เช่น เมื่ออธิบายถึงสัมมาทิฐิในมรรค ๘ ลักษณะธรรมอันเป็นแก่นแท้ หรือ “องค์ธรรม” ของสัมมาทิฐิ คือปัญญา ซึ่งมีปรากฏอยู่ในหมวดธรรมอื่นๆ เช่น สิกขา ๓ สมชิวีธรรม ๔ อินทรีย์ ๕ เป็นต้น

การอธิบายหลักธรรมในแนวนอนอย่างนี้ ช่วยให้เกิดความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมนั้นกว้างขวางขึ้น และช่วยให้เกิดเข้าใจความสัมพันธ์ของหลักธรรมนั้นกับหมวดธรรมอื่นๆ ตลอดจนสายเกิดมิติแห่งธรรมที่เรียกว่า “ธรรมสังคี” คือ ได้เห็นแง่มุมของหลักธรรมอย่างเดียวกันที่ปรากฏในหมวดธรรมทั้งหลาย ผู้เขียนจะนำวิธีการอธิบายในแนวนอนนี้ มาอธิบายหลักธรรมสำคัญที่เกิดขึ้นในขณะแห่งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน กล่าวคือ วิสุทธิ ๗ และวิปัสสนาญาณ ๑๖ และเมื่อธรรม ๒ หมวดนี้เกิดขึ้นแล้ว มีธรรมหมวดอื่นๆ เกิดขึ้นด้วยอย่างไร

การอธิบายธรรมในแนวตั้ง

ในการศึกษาแผนกรรมของคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน ผู้ศึกษาได้เรียนรู้วิธีการเขียนเรียงความแก่กระทู้ธรรม ซึ่งมีข้อกำหนดคร่าวๆ คือ ให้แต่งอธิบายหลักธรรมในพระคาถาภาษาบาลีที่ยกมา แต่งเป็นทำนองเทศนาโวหาร และอ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบ (ตามระดับชั้นคือ นักธรรมชั้นตรี ๑ ข้อ นักธรรมชั้นโท ๒ ข้อ นักธรรมชั้นเอก ๓ ข้อ) พร้อมบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย สุภาษิตที่อ้างมานั้นต้องเรียงเชื่อมความให้สนิทติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง^๓ หลักธรรมที่ยกขึ้นมานั้นเรียกว่า “กระทู้ตั้ง” สุภาษิตที่ยกมาประกอบเรียกว่า “กระทู้รับ” วิธีการเขียนเรียงความแบบนี้ สรุปลงเป็น ๓ ขั้นตอนคือ^๔ ๑) ตีความหมายกระทู้ตั้งและอธิบายให้ชัดเจน ๒) ขยายความกระทู้ตั้งเพิ่มขึ้น พร้อมนำเอากระทู้รับมาเสริม แล้วอธิบายเนื้อหาของกระทู้รับให้ชัดเจน ๓) สรุปความ กล่าวคือ ย้อนไปเก็บความที่อธิบายมาทั้งในกระทู้ตั้งและกระทู้รับ แล้วสรุปลงด้วยหลักธรรมในกระทู้ตั้งการอธิบายหลักธรรมอย่างนี้จึงอยู่ในแนวตั้ง คือ อธิบายเกี่ยวกับหลักธรรมในกระทู้ตั้งนั้นทั้งหมดก่อน แล้วค่อยย้ายไปอธิบายหลักธรรมกระทู้รับที่ยกมาสนับสนุน วิธีการอธิบายหลักธรรมอย่างนี้ ได้ถูกนำมาเป็น

^๓ หลวงอรรถโยธินปรีชา (ภณิน อรรถโยธิน), วิธีเรียงความแก่กระทู้ธรรมชั้นโท, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘), หน้า ๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

วิธีการเทศน์แบบจารีตของพระสงฆ์ (หรือในอีกมุมหนึ่ง วิธีการเทศน์แบบจารีต เป็นต้นฉบับของการเรียงความแก้กระทู้ธรรม) นั่นคือ ยกสุภาษิตบทหรือข้อธรรมบทใดบทหนึ่งขึ้นมา ซึ่งเรียกว่า “อุเทศ” หรือ “นิกเขปบท” แล้วอธิบายขยายความบทนั้น ซึ่งเรียกว่า “นิเทศ” ต่อจากนั้น จึงเก็บประเด็นความมาสรุปในตอนสุดท้าย ซึ่งเรียกว่า “ปฏินิเทศ”^๕ ขึ้นตอนทั้ง ๓ นี้ก็คือการนำวิธีการแห่งการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรมมาใช้นั่นเอง

การอธิบายหลักธรรมตามในแนวตั้ง ให้รายละเอียดเกี่ยวกับหลักธรรมนั้นๆ และความสัมพันธ์บางแง่ (ตามที่คุณอธิบายต้องการจะกล่าวถึง) ของหลักธรรมนั้นกับหลักธรรมอื่นได้ดี แต่ไม่อาจแสดงว่า หลักธรรมถูกนำไปใช้อย่างไร หรือมีความสัมพันธ์กับหลักธรรมหมวดอื่นๆ อย่างไร เช่น เมื่ออธิบายเรื่องปัญญาในสิกขา ๓ ผู้อธิบายอาจพูดถึงปัญญาในหลายๆ ประเด็น เช่น ปัญญาคืออะไร มีประโยชน์อย่างไร พัฒนามันขึ้นมาได้อย่างไร และเมื่อต้องการจะเชื่อมกับหลักธรรมอื่นๆ (ซึ่งอาจไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกันเลย) เช่น กรรมดี-กรรมชั่ว ผู้อธิบายก็จะเชื่อมถึงหลักธรรมนั้นๆ โดยอธิบายโยงไปว่า บุคคลใช้ปัญญาในการเลือกทำกรรม เขาทำกรรมดี เพราะเห็นว่ากรรมดีย่อมนำสุขมาให้ แล้วก็จะอธิบายรายละเอียดของกรรมดีกรรมชั่วต่อไป ที่เห็นได้ชัด คือ ปัญญากับกรรมมิได้ถูกเชื่อมโยงด้วยสถานะที่แท้จริงของหลักธรรมที่เรียกว่า “องค์ธรรม” แต่ด้วยความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน สิ่งที่ขาดหายไปก็คือ ไม่มีการกล่าวถึงว่าปัญญาในหมวดธรรมที่ยกขึ้นมาว่า ถูกนำไปใช้ในที่อื่นอย่างไร ในหมวดธรรมหมวดไหน ผู้ที่ได้ศึกษาหรือฝึกฝนการอธิบายธรรมตามวิธีการอธิบายธรรมตามแนวตั้ง จึงมีแต่ความรู้และทักษะในการอธิบายธรรมแต่ละหมวดๆ อย่างพิสดารได้ แต่ขาดความรู้ด้านความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับธรรมอย่างเดียวกันที่ไปปรากฏในหมวดธรรมอื่นๆ

การอธิบายธรรมในแนวนอน

การอธิบายหลักธรรมในแนวนอน สามารถเติมเต็มสิ่งที่ขาดไปในการอธิบายธรรมในแนวตั้งนั้นได้ กล่าวคือ ในการใช้วิธีการนี้ อย่างแรกผู้อธิบายต้องจำแนกแยกแยะ เพื่อให้รู้จักหลักธรรมที่ต้องการจะกล่าวถึงว่าเป็นองค์ธรรมอะไร เสร็จแล้วจึงสอดส่องหาหลักธรรมนั้นในหมวดอื่นๆ ที่มีลักษณะแห่งธรรมอย่างเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เช่น เมื่ออธิบายถึงปัญญาในสิกขา ๓ องค์ธรรมของปัญญาคือปัญญาเจตสิก หรือเรียกง่ายๆ ว่า “ปัญญา” ซึ่งมีปรากฏอยู่ในหลักธรรมอื่นๆ หลายหมวด เช่น สมชิวีธรรม ๔ หรืออินทรีย์ ๕ ในบางหมวดก็มีชื่อเรียกต่างกันออกไป เช่น ในอิทธิบาท ๔ เรียกว่า “วิมังสา” ในมรรค ๘ เรียกว่า “สัมมาทิฐิ” การใช้องค์ธรรมเป็นตัวเชื่อมหมวดธรรมต่างๆ เข้าหากัน ทำให้เราสร้างความสัมพันธ์ของหมวดธรรมเหล่านั้น ด้วยหลักเกณฑ์ที่แน่นอนและชัดเจน มิใช่ตามใจของผู้ที่อธิบายธรรม คุณสมบัติของหลักธรรมที่อธิบายในหมวดธรรมหนึ่ง จึงสามารถเอา

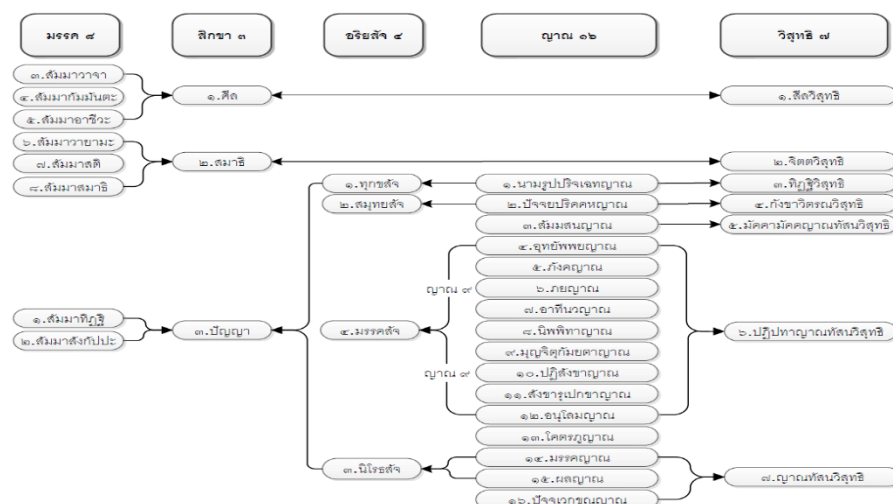
^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), การตีความพุทธศาสนสุภาษิต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘.

ไปใช้ในหมวดธรรมอื่นๆ ได้ วิธีการอธิบายหลักธรรมในแนวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางแห่งการอธิบายพระพุทธรูปที่แสดงไว้ในคัมภีร์เนติปกรณ์

ในคัมภีร์เนติปกรณ์นั้น พระมหากัจจายนเถระได้แสดงวิธีการคัดแยกธรรมและการสอดส่องหาธรรมที่อยู่ในฝ่ายเดียวกัน แล้วนำมารวมอธิบายให้เห็นเป็นหมวดหมู่ไว้ วิธีการนี้เรียกว่า “นยะ” หรือ “นัย” กล่าวคือ^๖ ๑) นันทิยาวัฏฏนัย - การจำแนกธรรมออกเป็นฝ่ายสังกิเลส (มัวหมอง) และโวทาน (ผ่องแผ้ว) โดยแสดงธรรมที่เป็นหลักก่อนแล้วจึงหยิบยกธรรมที่คล้ายตามมาแสดง ๒) ตีปุขลนัย - วิธีการจำแนกมูลเหตุของกุศลและอกุศล ๓) สีหวิกกีฬิตนัย - การจำแนกธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เพื่อเข้าใจสภาวะของธรรมเหล่านั้น ๔) ทิสาลอชนนัย - การสอดส่องหาธรรม ๕) อังกุสนัย - การรวบรวมธรรมเข้าด้วยกัน กล่าวโดยสรุปก็คือ นัยที่ ๑-๓ เป็นหลักการสำหรับจำแนกอธิบายความหมายของพระพุทธรูป นัยที่ ๔ เป็นการเข้าไปสอดส่องหาธรรมที่มีความหมายเหมือนกัน และนัยที่ ๕ เป็นการรวบรวมธรรมที่เหมือนกันเข้าด้วยกัน การอธิบายธรรมแบบแนวนอนอาศัยกรอบแห่งการอธิบายธรรมตามวิธีการของนยะ ๕ นี้เป็นแนวทาง

มิติแห่งธรรมสัมพันธ์ในการปฏิบัติธรรม

เพื่อชี้ให้เห็นวิธีการและประโยชน์ของการอธิบายหลักธรรมในแนวนอน ในที่นี้ ผู้เขียนขอ นำเอาหมวดธรรมที่เกิดปรากฏในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาแสดง กล่าวคือ เอาวิสุทธิ ๗ และวิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็นตัวตั้ง แล้วนำไปเชื่อมต่อกับหลักธรรมอื่น คือ มรรค ๘ สิกขา ๓ และอริยสัจ ๔ ตามลำดับ ดังที่แสดงไว้ในแผนภูมิที่ ๑



แผนภูมิที่ ๑ : ความสัมพันธ์ของวิสุทธิ ๗ และวิปัสสนา ๑๖ กับหมวดธรรมอื่นๆ^๗

^๖ พระมหากัจจายนเถระ, เนติปกรณ์, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภังค์, (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๐), หน้า ๔๖-๕๐.

^๗ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๙๕.

ในแผนภูมิที่ ๑ ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานดำเนินตามหลักวิสุทธิ ๗ และวิปัสสนาญาณ ๑๖ ในระหว่างการปฏิบัตินั้น ความรู้ความเข้าใจสภาวะธรรมที่เรียกว่า “ญาณ” จะเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติ ญาณมีหลายระดับ ระดับชั้นแห่งวิสุทธิ ๗ จะเป็นตัวกำหนดว่า ญาณชนิดไหนจะเกิดขึ้นและทำหน้าที่อะไร ในที่นี้ ขอนำคำอธิบายโดยย่อของหลักธรรมทั้ง ๕ หมวดข้างต้นมาแสดง โดยใช้วิสุทธิ ๗ เป็นตัวตั้ง ดังนี้^๘

๑. สีลวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งศีล คือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ ได้แก่ ปาริสุทธิศีล ๔ คือ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนปริสุทธิศีล และปัจจัยสันนิสิตศีล

๒. จิตตวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งจิต คือ ผีอกบรมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา ในที่นี้หมายถึงอาขณิกสมาธิ

วิสุทธิ ๒ ประการข้างต้นนี้ เป็นรากฐานแห่งการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ มีจิตไม่สงบ ไม่ควรแก่การเจริญวิปัสสนา คือดำเนินไปสู่วิปัสสนากรรมฐานไม่ได้ สีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ ทำหน้าที่เตรียมให้ผู้ปฏิบัติมีความพร้อมในการเข้าสู่วิปัสสนา วิสุทธิ ๕ ระดับต่อไปนี้ไปเป็นตัววิปัสสนา

๓. ญาณวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งญาณ คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงเป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้ว จึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ เช่น เราเคยเกิดมาไหมหนอ ถ้าเคยเกิดได้เกิดเป็นอะไร หรือเราจักเกิดอีกไหมหนอ ถ้าจัดเกิดอีกจะเกิดเป็นอะไร

๕. มัคคามัคคญาณวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณาความเป็นกลุ่มก้อน (กลาป) จนมองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า อุทยัพพยานุปัสสนาเป็นตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้ว มีวิปัสสนูปกิเลส เกิดขึ้นกำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางถูกต้องเตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีสั้น คือวิปัสสนาญาณ

๖. ปฏิปทาญาณวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนินสู่นิพพาน นั่นคือ การทำความเพียรในวิปัสสนาญาณ เริ่มแต่อุทยัพพยานที่พ้นจากอุปกิเลสแล้วนั้นเป็นต้นไป จนถึงสังขารโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณอันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรภูญาณคั่น

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘-๒๐๙.

ระหว่างวิสุทธิข้อ ๖ กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล วิสุทธิข้อนี้ก็คือ วิปัสสนาญาณ ๙ ซึ่งพอจะสรุปได้คือ^๙

๖.๑ อุทยัพพยญาณ ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไปล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด

๖.๒ ภังคญาณ ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด

๖.๓ ภยญาณ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น

๖.๔ อาทีนวญาณ ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มี ความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์

๖.๕ นิพพิทาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพลิดเพลินติดใจ

๖.๖ มุญจितุกัมมตาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้วย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

๖.๗ ปฏิสังขยาญาณ ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดปล่อยออกไป

๖.๘ สังขารเพกขาญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่าเป็นความเป็นอยู่เป็นไปของมันเป็นอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้

๖.๙ อนุลोมนญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุลอมนแก่การหยั่งรู้ริยสัจ คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่ นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้ริยสัจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณ มาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป โคตรภูญาณนั้นไม่จัดเข้าในปฏิภาณญาณวิสุทธิหรือญาณวิสุทธิ เพราะตั้งอยู่ในระหว่างกลางของญาณทั้ง ๒ นั้น

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖-๒๒๗.

๗. ญาณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ อันเกิดถัดจากโคตรภูญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้ว ผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้นๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ ๗ หรือสิกขา ๓ หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวิสุทธิ ๗ กับหมวดธรรมอื่นๆ จะเห็นได้ว่า ในขณะแห่งการปฏิบัติกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติจะสร้างความสำเร็จของศีลและจิตในเบื้องต้น เมื่อปฏิบัติต่อไปจะเกิดญาณ (ปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ) ตามลำดับแห่งการปฏิบัติ นั่นคือ การเกิดสี่วิสุทธิและจิตตวิสุทธิเป็นผลของการปฏิบัติตามอริยมรรคข้อ ๓-๘ เมื่อผ่านนามรูปปริจเฉทญาณและปัจจุยปรีคคญาณ กล่าวคือ สามารถแยก रूप แยกนามได้และรู้สาเหตุของการเกิดดับของรูปนาม หมดความสงสัยในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงเกิดเป็นทวิวิสุทธิและกัณหาวิตรณวิสุทธิขึ้นมา กระบวนการตอนนี้จัดเป็นทุกขสังและสมุทยสังตามลำดับ กล่าวคือ การกำหนดรู้รูปนามคือการรู้จักทุกข เพราะรูปนามคือสังขารและสังขารเป็นกองแห่งทุกข การกำหนดรู้เหตุปัจจุยแห่งรูปนามได้คือการรู้สมุทย เพราะรู้เหตุเกิดแห่งทุกข ต่อมาเมื่อพิจารณาสังขารโดยความเป็นไตรลักษณ์ได้ชัดเจน เกิดสมมสนญาณและเป็นมคคัคคญาณวิสุทธิ คือ แยกออกได้ว่าทางไหนเป็นทางแห่งพระนิพพาน (กล่าวคือรู้ว่าทางดำเนินสู่พระนิพพานนั้น ต้องอาศัยการพิจารณาสังขารโดยความเป็นไตรลักษณ์) กระบวนการถัดจากนี้ไปคือการดำเนินขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ ๙ มีอุทยัพพญาณเป็นเบื้องต้นและอนุโลมญาณเป็นที่สุด ในขณะแห่งวิปัสสนาญาณ ๙ นี้ ผู้ปฏิบัติพิจารณาสังขารคือรูปนามเป็นอารมณ์ เกิดเป็นปฏิพาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความเห็นแจ้งชัดเจนในทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน กระบวนการตอนนี้จัดเป็นมรรคสัง ในลำดับต่อมา ผ่านโคตรภูญาณ ทั้งสังขารแล้วยึดเอานิพพานเป็นอารมณ์แทน บรรลุมรรคญาณและผลญาณ กิเลสคือสังโยชน์ ๑๐ ทุกกระดับถูกตัดขาดตามลำดับ ในขั้นตอนนี้ จัดเป็นนิโรธสัง เป็นอันว่ากระบวนการแห่งมรรค ๘ สิกขา ๓ อริยสัง ๔ และวิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้ถึงความสมบูรณ์อย่างเต็มที่

โดยสรุป เมื่อกล่าวโดยธรรมสมังคี คือ ความพร้อมเพรียงแห่งธรรม ได้แก่ วิสุทธิ ๗ วิปัสสนาญาณ ๑๖ อริยสัง ๔ มรรค ๘ และ สิกขา ๓ จะเห็นได้ว่า ในกระบวนการนี้ หลักธรรมดังกล่าวทั้งหมดได้รับการพัฒนาสู่ความสมบูรณ์เต็มที่พร้อมกันไปตามลำดับขั้น คือ

๑. สีลวิสุทธิ คือความสมบูรณ์แห่งมรรคข้อ ๓-๕ (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ) จัดเป็นศีลสิกขา ในขั้นนี้ยังเป็นการปูพื้นฐานแห่งวิปัสสนาอยู่

๒. จิตตวิสุทธิ คือความสมบูรณ์แห่งมรรคข้อ ๖-๘ (สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ) จัดเป็นสมาธิสิกขา ในขั้นนี้ยังเป็นการปูพื้นฐานแห่งวิปัสสนาอยู่

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ คือความสมบูรณ์แห่งมรรคข้อ ๑ (สัมมาทิฏฐิ) เป็นการรู้ชัดเรื่องสังขาร สามารถแยกแยะแยกนามได้ (นามรูปปริจเฉทญาณ) เป็นทางแห่งการไม่หลงติดในอัตตาตัวตน เมื่อรู้เรื่องสังขาร ก็เท่ากับรู้เรื่องทุกข์ เพราะสังขารเป็นกองทุกข์ นี่จึงจัดเป็นอริยสัจข้อ ๑ คือทุกข์สัจ และเป็นส่วนแห่งปัญญาในสิกขา ๓

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ คือความสมบูรณ์แห่งมรรคข้อ ๒ (สัมมาสังกัปปะ) เป็นการข้ามความสงสัยเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดว่าเป็นไปตามกระแสแห่งปฏิจสมุปบาท ไม่มีอัตตาตัวตนที่แท้จริง เป็นเพียงความเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปของรูปนาม รู้จักเหตุเกิดเหตุดับของรูปนาม (ปัจจยปริคคหญาณ) นั่นคือ รู้เหตุแห่งทุกข์ นี่จึงจัดเป็นอริยสัจข้อ ๒ คือสมุทัยสัจ เพราะหมดความสงสัยจึงเกิดความดำริในการหาทางดับทุกข์

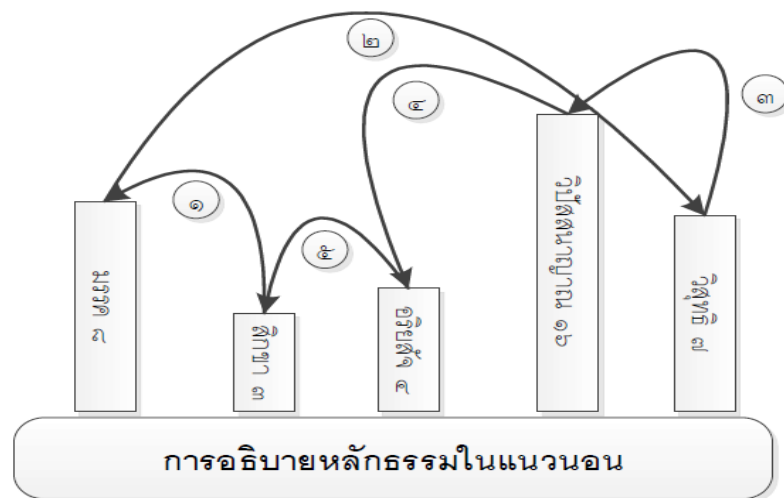
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือความรู้ความเข้าใจว่าทางไหนใช่และทางไหนมิใช่ นำไปสู่ความดับทุกข์ เพราะเมื่อได้ปฏิบัติตามมรรค ๘ (วิสุทธิ ๑-๔ ข้างต้น) และรู้แจ้งอริยสัจคือทุกข์ และสมุทัยได้อย่างชัดเจน ประกอบกับได้ผ่านวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ จึงรู้แน่ชัดว่าทางไหนนำไปสู่นิพพาน

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ การดำเนินขึ้นสู่ทางอันนำไปสู่ความดับทุกข์ โดยการประกอบจิตขึ้นสู่วิถีแห่งวิปัสสนาญาณ ๙ อันจะนำไปสู่อริยสัจข้อ ๓ คือนิโรธสัจ เกิดความรู้ความเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เห็นรูปนามเกิดดับอย่างชัดเจน เห็นโทษของการเกิดดับ และเห็นทางที่จะออกจากวงเวียนแห่งการเกิดดับนั้น พิจารณานามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ โดยอาศัยธรรมสมังคีที่กล่าวมาข้างต้น พร้อมทั้งจะก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยะ ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างความเป็นปุถุชนกับพระอริยะ โคตรภูญาณได้เกิดขึ้น รับเอานิพพานเป็นอารมณ์ นี่จึงจัดเป็นอริยสัจข้อ ๔ คือมรรคสัจ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ คือสมบูรณ์แห่งญาณทัสสนะ ได้แก่ความรู้ในมรรคญาณ ๔ กิเลส คือสังโยชน์ ๑๐ ถูกปหานด้วยมรรคญาณแล้ว ผลญาณก็เกิดขึ้นตามลำดับ บรรลุอรหัตตผล เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา เป็นอันเสร็จกิจที่พึงทำทั้งหมด นี่จึงจัดเป็นอริยสัจข้อ ๓ คือนิโรธสัจ และเป็นความสมบูรณ์แห่งสิกขา ๓ อริยสัจ ๔ และมรรค ๘ ปัญญาในสิกขา ๓ คือความสมบูรณ์แห่งวิปัสสนาญาณ ๑๖ นี้เอง

จึงเห็นได้ว่า การสร้างความสัมพันธ์และการอธิบายหลักธรรมในแนวนอน ช่วยให้เราเห็นและเข้าใจหลักธรรมหนึ่งๆ ได้ในหลายมุมหลายมิติ เช่น เมื่ออธิบายถึงศีล แทนที่จะเริ่มจากศีลวิสุทธิในวิสุทธิ ๗ แต่เราสามารถเริ่มด้วยศีลในสิกขา ๓ แล้วอธิบายโยงไปถึงศีลในมรรค ๘ (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) และสรุปลงด้วยศีลวิสุทธิในวิสุทธิ ๗ เป็นต้น ในกรณีความสัมพันธ์ของวิสุทธิ ๗ ตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิไปจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ กับ วิปัสสนา ๑๖ อริยสัจ ๔ สิกขา ๓ และ

มรรค ๘ ซึ่งเป็นหมวดธรรมแห่งปัญญา ยิ่งแสดงให้เห็นชัดว่า ผู้อธิบายเกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนเกี่ยวกับหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและในการบรรลุธรรม การอธิบายหลักธรรมเฉพาะอย่างโดยไม่ให้ความสนใจหลักธรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง ก็คล้ายกับคนมองเห็นต้นไม้แต่ไม่เห็นป่า ต่อเมื่อเราหันมามองภาพรวมของหลักธรรมนั้นๆ และหลักธรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง เขาจะสามารถเห็นได้ทั้งป่าและต้นไม้



แผนภูมิที่ ๒ : การอธิบายหลักธรรมในแนวนอนเริ่มจากสิกขา ๓

บทสรุป

ผู้เขียนได้อธิบายให้เห็นมิติแห่งธรรมสังคี คือ แง่มุมและความสัมพันธ์ของหลักธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันหรือเกิดด้วยกันในขณะแห่งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยใช้วิธีการอธิบายธรรมในแนวนอน การอธิบายหลักธรรมในลักษณะนี้เป็นการมองธรรมในมุมกว้าง ทำให้เห็นธรรมนั้นๆ ในมิติหรือแง่มุมต่างๆ ของหลักธรรมอย่างทั่วถึง ซึ่งตรงกันข้ามกับการอธิบายหลักธรรมในแนวตั้งที่เป็น การมองธรรมในมุมแคบ ทำให้เห็นเฉพาะหลักธรรมที่ต้องการจะมองการอธิบายธรรมทั้งสองวิธีส่งเสริมกันและกัน ช่วยให้เราเห็นหลักธรรมได้ชัดเจนและทั่วถึง และสามารถเชื่อมโยงหลักธรรมหนึ่ง ที่ปรากฏในหมวดธรรมหลายหมวดให้เข้าถึงกันได้ เกิดความเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธองค์อย่างกว้างขวางมากขึ้น อีกทั้งทำให้เราเห็นความมหัศจรรย์ของเทศนาปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์ กล่าวคือ เห็นว่าหลักธรรมทุกข้อทุกหมวดหมู่ที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาไว้ มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันและไม่ขัดแย้งกันเลย

เพราะอาศัยการอธิบายหลักธรรมในแนวนอนนี้ มิติและความสัมพันธ์ของธรรม ๕ หมวด คือ วิสุทธิ ๗ วิปัสสนาญาณ ๑๖ อริยสัจ ๔ สิกขา ๓ และ มรรค ๘ ที่เกิดเป็นธรรมสังคีในขณะแห่งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจึงปรากฏชัดขึ้นได้ เป็นที่น่าเสียดายว่า ไม่ค่อยมีนิกายการอธิบายหลักธรรมในแนวนอนมาใช้กัน อาจจะด้วยสาเหตุสำคัญๆ คือ ๑) พระสงฆ์สามเณรได้รับฝึกหัดให้

อธิบายธรรมตามจารีตตามที่ได้เล่าเรียนมาในการศึกษาแผนกธรรมของสงฆ์ นั่นก็คือ การอธิบายธรรมในแนวตั้ง ๒) ผู้อธิบายต้องมีพื้นฐานความรู้หลักธรรมทั่วไปดี จึงจะสามารถเข้าใจสภาวะที่แท้จริง (องค์ธรรม) ของหลักธรรมได้ เพราะหลักธรรมอย่างเดียวกันอาจปรากฏโดยต่างชื่อในหมวดธรรมทั้งหลาย ผู้เขียนจึงคาดหวังว่า จะมีการศึกษาและพัฒนาการอธิบายหลักธรรมในแนวนอนมากขึ้นในอนาคต เพื่อชี้ให้เห็นเครือข่ายและความเชื่อมโยงแห่งหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชัดเจนมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ประเชิญ ชื่นรักชาติ. “การตีความการบรรลุมรรคของสามเณรในพุทธกาลตามหลักเนติปกรณ์”.

สารนิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต. สาขาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙). การตีความพุทธศาสนสุภาษิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. กรุงเทพมหานคร: กองทุน ป. อ. ปยุตฺโต เพื่อเชิดชูธรรม, ๒๕๕๕.

พระมหากัจจายนเถระ. เนติปกรณ์. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๐.

พระมหาสนธิ์ กิจจกาโร. อุปกรณ์กัมมัญฐาน. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๘๓.

วิสุทธิ ๗. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://abhidhamonline.org/visudhi.htm>. [๒๐ มกราคม ๒๕๖๔].

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ ป.อ. ปยุตฺโต. เพื่อเชิดชูธรรม, ๒๕๕๙.

หลวงอรรถโยธินปรีชา (กถิน อรรถโยธิน). วิธีเรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นโท. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.